

Dzięcioły białogrzbieży *Dendrocopos leucotos* i dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus* w Beskidzie Średnim

Spośród europejskich dzięciołów dwa gatunki: białogrzbieży *Dendrocopos leucotos* i trójpalczasty *Picoides tridactylus* uważane są za wskaźnikowe dla lasów naturalnych. Jest to efekt preferencji tych ptaków do drzewostanów obfitujących w obumierające i martwe drzewa, będące ich miejscem żerowania i kucia dziupli. Gospodarka leśna i zabiegi sanitarne polegające na usuwaniu takich drzew przyczyniają się do zaniku siedlisk odpowiednich dla omawianych dzięciołów i powodują, że populacje tych gatunków są szczególnie narażone na zanik (Wesołowski et al. 2005, Czeszczewik & Walankiewicz 2006). W Polsce oba gatunki występują przede wszystkim w północno-wschodniej części kraju oraz w Karpatach (Tomiałojć & Stawarczyk 2003, Piotrowska & Wesołowski 2007a, 2007b). Dzięcioł białogrzbieży zasiedla głównie lasy liściaste: buczyny i jaworzyny w górach oraz łęgi, olsy i grądy na nizinach. Rozmieszczenie dzięcioła trójpalczastego jest związane głównie z naturalnym arealem występowania świerka *Picea abies*, chociaż w górach zasiedla on również bory jodłowe (Hordowski 1999). Karpackie populacje obu gatunków uważane były do niedawna za stosunkowo nieliczne i rozproszone, a dopiero badania w różnych częściach Karpat pozwoliły na dokładniejsze określenie ich zasięgu i występowania (Ciach et al. 2009a, 2009b, Kajtoch 2009, Wilk et al. 2010). Jednakże jak dotąd brak było jakichkolwiek informacji na temat występowania dzięciołów białogrzbietego i trójpalczastego z terenu Beskidu Średniego. W niniejszej pracy przedstawiono dane dotyczące rozmieszczenia i liczebności dzięcioła białogrzbietego i dzięcioła trójpalczastego we wschodniej i centralnej części Beskidu Średniego.

Beskid Średni (zwany także Makowskim) w zależności od podziału fizjograficznego obejmuje rozległy obszar nawet do 900 km² (Kondracki 2000). Teren badań ograniczono do wschodniej i centralnej części tego mezoregionu (ok. 300 km²; rys. 1), obejmującej zróżnicowany obszar wokół Myślenic (49°49'59" N; 19°56'30"E). W jego skład weszły trzy główne pasma Beskidu Średniego: Lubomira (904 m n.p.m.), Koskowej (866 m n.p.m.) i Babicy (727 m n.p.m.) oraz pasma na pograniczu z pogórzem: Barnasiówki, (566 m

Rys. 1. Teren badań (zielone obszary – górskie drzewostany) oraz rozmieszczenie stanowisk dzięciołów: białogrzbietego (niebieskie kółka) i trójpalczastego (czerwone kwadraty)

Fig. 1. Study area (green areas – mountain forests) and localization of territories of White-backed Woodpecker (blue circles) and Tree-toed Woodpecker (red squares)

n.p.m.) i Glichowca (523 m n.p.m.). Całkowita powierzchnia lasów w tej części Beskidu Średniego (badany obszar) wynosi ok. 135 km². W lasach prywatnych Beskidu Średniego dominują sztucznie nasadzone drzewostany ze świerkiem, sosną *Pinus sylvestris*, jodłą *Abies alba*, bukiem *Fagus sylvatica* i brzozą *Betula* sp. Na gruntach Lasów Państwowych (obejmujących około połowy powierzchni leśnej) rosną buczyny *Dentario glandulosae-Fagetum* i *Luzulo luzuloidis-Fagetum*, jedliny *Abietum polonicum* i bory mieszane *Abieti-Piceetum* i *Galio-Piceetum*. Na pograniczu z pogórzami, występują lasy mieszane z bukiem *Fagus sylvatica*, grabem *Carpinus betulus*, jodłą, sosną i dębem *Quercus* spp. oraz fragmenty grądów *Tilio-Carpinetum*, a także łągi *Alno-Ulmion* oraz olszyny *Alnetum incanae* i *Caltho-Alnetum* (Matuszkiewicz 2008) w dolinach. Większość drzewostanów jest intensywnie użytkowana. Najstarsze, mające co najmniej 80 lat i najmniej przekształcone lasy z obumierającymi drzewami i zalegającym martwym drewnem występują głównie na stromych skalistych stokach i zabagnionych dolinach. Tego typu lasy zajmują ok. 20% ogólnej powierzchni leśnej (Stachura-Skierczyńska 2007). Największy, dobrze zachowany drzewostan olchowy w dolinach oraz grądowy i bukowy na zboczach zachował się w jedynym na tym terenie leśnym rezerwacie Las Gościbia porośniętym prawie całkowicie lasem liściastym (ok. 280 ha, rys. 1).

W oparciu o doświadczenie terenowe autorów z lat poprzednich oraz analizę zdjęć satelitarnych (<http://earth.google.com/>), map drzewostanowych (<http://rdlpkrakow.gis-net.pl/>) oraz map topograficznych (1:25 000) wytypowano miejsca potencjalnego występowania dzięciołów. Starano się wyszukać wszystkie drzewostany położone na stromych, podszczytowych skalistych stokach, w źródłiskach i na zboczach dolin potoków oraz wszystkie drzewostany ze znaczącym udziałem świerka, w tym ulegające rozpadowi w wyniku gradacji korników *Ips* spp. W okresie od początku marca 2009 do końca maja 2010 przeprowadzono kontrole wszystkich zalesionych gór i dolin mające na celu wykrycie miejsc występowania badanych gatunków dzięciołów. Wszystkie wytypowane miejsca skontrolowano co najmniej raz w każdym z dwóch sezonów w okresie badań, wykonując łącznie 30 kontroli (trwających od 4 do 8 godzin: od wschodu słońca do godziny 11 i między godziną 14 a zachodem słońca). Dzięcioły wykrywano przy pomocy stymulacji głosowej (z użyciem odtwarzacza mp3 i przenośnego głośnika). Metoda ta pozwala skutecznie i efektywnie wykrywać badane gatunki (np. Wesołowski et al. 2005, Czeszczewik & Walankiewicz 2006). Miejsca stymulacji ograniczono głównie do wszystkich znanych starszych fragmentów lasów oraz drzewostanów świerkowych. Stymulację wykonywano poprzez odtwarzanie przez 1–2 minuty głosu godowego, nasłuch, 1–2 minuty bębnienia i nasłuch. W zależności od rodzaju drzewostanu wabiono głosem dzięcioła biało-grzbietego (w lasach liściastych) lub dzięcioła trójpalczastego (w borach). W zależności od topografii terenu, rodzaju i powierzchni starszego drzewostanu wabienia wykonywano w odległościach 200–500 m od siebie. Stymulację prowadzono też losowo na różnych trasach między wytypowanymi drzewostanami. Dodatkowo starano się wyszukiwać ślady żerowania dzięciołów, traktując je jako wskazówkę do dalszych poszukiwań. Z uwagi na czasochłonność kontroli i trudności terenowe nie prowadzono specjalnego wyszukiwania dziupli. W rezerwacie poruszano się jedynie po wyznaczonych szlakach oraz obrzeżach. Za prawdopodobne bądź pewne terytorium przyjmowano miejsce, gdzie stwierdzono ptaki, których zachowanie wskazywało na spełnienie co najmniej jednego z kryteriów: obserwowano parę ptaków, co najmniej dwukrotnie w danym sezonie lęgowym stwierdzono zaniepokojone osobniki i/lub bębniące ptaki, słyszano młode odzywające się z dziupli lub widziano grupy rodzinne w maju–czerwcu. Przymuszone terytorium lęgowe to takie, gdzie stwierdzano pojedyncze ptaki w okresie lęgowym i pozalęgowym lub znajdowano ich świeże żerowiska w oddaleniu (powyżej 1 km) od zna-

nych terytoriów. Liczebności obu gatunków przedstawiono w formie przedziału – minimalnej i maksymalnej liczby terytoriów stwierdzonych w okresie badań.

Na badanym obszarze Beskidu Średniego wykryto 7–8 terytoriów dzięcioła białogrzbiatego rozmieszczonych głównie w centralnej i wschodniej części oraz pięć terytoriów dzięcioła trójpalczastego skupionych głównie w części zachodniej (ryc. 1).

Pięć terytoriów dzięcioła białogrzbiatego znajdowało się powyżej 650 m n.p.m., a cztery terytoria na wysokości 400–650 m. Dzięcioły białogrzbięte zasiedlały starsze, ponad 80-letnie i różnowiekowe lasy bukowe i zboczowe (olchowe w dolinach, grądowe i bukowe na zboczach). Prawie wszystkie terytoria tego gatunku zlokalizowano na terenie Lasów Państwowych a tylko jedno w lasach prywatnych. Zagęszczenie dzięcioła białogrzbiatego wyliczone na całkowitą powierzchnię leśną wyniosło 0,5–0,6 terytoriów/10 km².

Cztery terytoria dzięcioła trójpalczastego znajdowały się powyżej 650 m n.p.m. a jedno poniżej tej wysokości. Terytoria tego dzięcioła znajdowały się w borach świerkowych lub mieszanych ponad 60-letnich, których cechą wspólną było występowanie licznych obumierających świerków w wyniku gradacji korników. Trzy terytoria trójpalczastego znajdowały się na terenie lasów prywatnych a dwa na terenie Lasów Państwowych Zagęszczenie tego gatunku wyliczone na całkowitą powierzchnię leśną wyniosło 0,4 terytoriów/10 km².

Prezentowane dane na temat występowania dzięciołów białogrzbiatego i trójpalczastego w Beskidzie Średnim uzupełniają wiedzę o rozmieszczeniu tych najrzadszych krajowych dzięciołów w polskich Karpatach. Dotychczasowa wiedza na temat rozmieszczenia populacji omawianych gatunków wskazywała, że zasiedlają one przede wszystkim tereny chronione – głównie Parki Narodowe i rezerваты w Parkach Krajobrazowych (będące przeważnie tożsame z ostojami ptaków w sieci Natura 2000) (Głowaciński 2001, Tomiałojć & Stawarczyk 2003, Piotrowska & Wesołowski 2007a, 2007b, Wilk et al. 2010). Także w Beskidzie Średnim zajmują one głównie tereny trudnodostępne (skaliste, strome partie podszczytowe, źródłiska potoków oraz zbocza dolin) i chronione (rezerwat Las Gościbia). Ponadto kilka stanowisk dzięcioła trójpalczastego znajdowało się w gospodarczych borach świerkowych objętych gradacją korników.

Nie jest pewne czy zlokalizowane terytoria obu gatunków dzięciołów w Beskidzie Średnim są stanowiskami nowymi, zasiedlonymi na skutek ekspansji w ostatnich latach, czy też ptaki te zasiedlały ten teren już wcześniej, a dotychczasowy luki w wiedzy na temat ich rozmieszczenia w Beskidach należy przypisać brakowi specjalnych poszukiwań ornitologicznych w czasie zbierania danych atlasowych (Cierlik 1992a, b, Piotrowska & Wesołowski 2007a, 2007b). Lasy Beskidu Średniego były silnie eksploatowane do lat 1990., co nie sprzyjało występowaniu tych ptaków. W przypadku dzięcioła białogrzbiatego istotne mogło być zwiększenie wieku istniejących drzewostanów bukowych w lasach państwowych oraz ochrona rezerwat Las Gościbia (od 2001 roku). Dzięcioł trójpalczasty mógł zasiedlić teren Beskidu Średniego najprawdopodobniej ponownie, na początku XXI wieku w wyniku ekspansji z sąsiadującego Beskidu Żywieckiego, gdzie w ostatnich latach nastąpił wyraźny wzrost liczebności tego gatunku wywołany gradacją korników.

Zbliżone rozpowszechnienie obu badanych gatunków dzięciołów w Beskidzie Średnim dobrze wpisuje się w ogólne rozmieszczenie tych gatunków w polskich Karpatach. Dzięcioł białogrzbięty jest gatunkiem zdecydowanie bardziej powszechnym we wschodniej części Karpat (Beskid Niski i Bieszczady z przyległymi pogórzami), podczas gdy dzięcioł trójpalczasty dominuje w zachodniej części (Beskid Śląski i Żywiecki, Tatry). W centralnych Beskidach (Sądeckim, Gorcach, Wyspowym oraz Średnim) ptaki te są porównywalnie rozpowszechnione. Oba gatunki dzięciołów stosunkowo licznie występują w sąsiadujących z badanym terenem Gorcach (po 15–20 stanowisk w Gorczańskim PN, Armatys 2010, Kajtoch 2009, *in*

litt.) (czyli około 2,1–2,8 terytorium/10 km² powierzchni leśnej). Zagęszczenia obu gatunków są zatem w Beskidzie Średnim czterokrotnie lub pięciokrotnie niższe niż w lasach parku narodowego, co dobitnie obrazuje różnice w występowaniu tych dzięciołów między lasami zbliżonymi do naturalnych (chronionymi) a gospodarczymi.

Wykorzystując zgromadzone informacje o rozmieszczeniu i zagęszczeniach obu gatunków dzięciołów na badanej powierzchni oraz wiedzę o rozmieszczeniu drzewostanów preferowanych przez te gatunki możliwe jest określenie ich przybliżonej liczebności w całym Beskidzie Średnim (bez Pasma Jałowieckiego) na 10–15 terytoriów dla każdego z gatunków.

Prezentowana praca wraz z danymi z Beskidu Wyspowego (Kajtoch 2009) wskazuje, że także w nie objętych ochroną obszarową lasach gospodarczych polskich Beskidów dzięcioły białogrzbiety i dzięcioły trójpalczaste są stosunkowo rozpowszechnione, aczkolwiek nieliczne. W świetle powyższych informacji oraz danych zawartych w najnowszych opracowaniach dotyczących ostoi ptaków (Wilk et al. 2010), konieczne jest zweryfikowanie wiedzy na temat zasięgu oraz liczebności tych dwóch gatunków w polskich Karpatach.

Autorzy chcieliby podziękować Krzysztofowi Kusowi za udostępnienie obserwacji dzięcioła białogrzbiatego z góry Kamiennik.

Summary: White-backed Woodpecker *Dendrocopos leucotos* and Three-toed Woodpecker *Picoides tridactylus* in the Beskid Średni Mountains (SE Poland). Distribution and habitat preferences of two rare European species: White-backed and Three-toed Woodpeckers were investigated in central and eastern part of the Beskid Średni Mountains (western Carpathians, southern Poland) in 2009–2010. The studied forest area was about 135 km². There were 7–8 breeding territories of White-backed Woodpecker and five of Three-toed Woodpecker (with the densities of 0.5–0.6 and 0.4 territories/10 km² of forest area, respectively). White-backed Woodpecker inhabits 80-year or older beech forests (four territories) and multispecies deciduous forests on valley slopes (four territories). Three-toed Woodpecker occupied managed spruce forests, partially decayed as a result of Bark-beetle outbreak (four territories) and older than 60-year fir-spruce forests (one territory). Both species were detected mostly above 650 m a.s.l. on steep slopes where forest exploitation is limited, and in nature reserve (where many old trees and relatively high amount of dead wood still exist). In the whole Beskid Średni range, the total number of breeding territories of White-backed Woodpecker and Three-toed Woodpecker can be estimated at 10–15 for both of them. This data supports earlier findings that White-backed and Three-toed Woodpeckers are relatively common in mountain managed forests of the Carpathians.

Literatura

- Armatys P. 2010. Gorce. W: Wilk T., Krogulec J., Chylarecki P. 2010. (red.). Ostoje ptaków w Polsce. OTOP, ss. 356–358. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Ciach M., Kwarciany B., Mrowiec W., Figarski T., Bujoczek M., Dyduch M., Fluda M. 2009a. Beskid Żywiecki PLB240002 (IBA PL127). W: Chmielewski S., Stelmach R. Ostoje ptaków w Polsce – wyniki inwentaryzacji, 1: ss. 51–58. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Ciach M., Kwarciany B., Figarski T., Bujoczek M., Fluda M. 2009b. Pasma Policy PLB120006 (IBA PL129). W: Chmielewski S., Stelmach R. Ostoje ptaków w Polsce – wyniki inwentaryzacji, 1: ss. 127–133. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Cierlik G. 1992a. Dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus*. W: Walasz K., Mielczarek P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski. 1985–1991, ss. 276–277. Wrocław.
- Cierlik G. 1992b. Dzięcioł białogrzbiety *Dendrocopos leucotos*. W: Walasz K., Mielczarek P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski. 1985–1991, ss. 272–273. Wrocław.
- Czeszczewik D., Walankiewicz W. 2006. Logging and distribution of the White-backed Woodpecker *Dendrocopos leucotos* in the Białowieża Forest. *Annales Zool. Fenn.* 43: 221–227.
- Głowaciński Z. 2001. Polska Czerwona Księga Zwierząt. PWRiL, Warszawa.

- Hordowski J. 1999. Ptaki Polskich Karpat Wschodnich i Podkarpacia. 1. *Pteroclidiformes* – *Passeriformes*. Bad. nad Orn. Ziemi Przem. 7: 1–186.
- Kajtoch Ł. 2009. Występowanie dzięciołów: trójpalczastego *Picoides tridactylus* i biało-grzbiatego *Dendrocopos leucotos* w Beskidzie Wyspowym. Not. Orn. 50: 85–96.
- Kondracki J. 2000. Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa.
- Matuszkiewicz J.M. 2008. Zespoły leśne Polski. PWN, Warszawa.
- Piotrowska M., Wesołowski T. 2007a. Dzięcioł biało-grzbioty *Dendrocopos leucotos*. W: Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). 2007. Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004, ss. 308–309. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Piotrowska M., Wesołowski T. 2007b. Dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus*. W: Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). 2007. Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004, ss. 312–313. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Stachura-Skierczyńska K. 2007. Ocena wartości biologicznej lasów w Polsce. OTOP, Warszawa.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura”, Wrocław.
- Wesołowski T., Czeszczyk D., Rowiński P. 2005. Effects of forest management on Three-toed Woodpecker *Picoides tridactylus* distribution in the Białowieża Forest (E Poland): conservation implications. Acta Ornithol. 40: 53–60.
- Wilk T., Krogulec J., Chylarecki P. 2010. (red.). Ostoje ptaków w Polsce. OTOP. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.

Marcin Matysek

Institut Ochrony Przyrody PAN
Mickiewicza 33, 31-120 Kraków
marcin.mwt@interia.pl

Łukasz Kajtoch

Institut Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN
Sławkowska 17, 31-016 Kraków
kajtoch@isez.pan.krakow.pl

Obserwacje mieszańca czapli siwej *Ardea cinerea* i czapli białej *Egretta alba* w Parku Narodowym Ujście Warty

W dniu 3.06.2007 w okolicy tzw. betonki w Parku Narodowym Ujście Warty obserwowano czaplę, która wykazywała cechy częściowo leucystycznej czapli siwej *Ardea cinerea*, bądź mieszańca czapli siwej z czaplą białą *Egretta alba*. Ze względu na znaczną odległość oraz przebywanie ptaka w wysokiej roślinności nie udało się dostrzec cech jednoznacznie wskazujących na któryś z możliwych przypadków, również wykonana dokumentacja fotograficzna nie pomogła w rozstrzygnięciu tej kwestii. Osobnika tego ponownie zaobserwowano 26.04.2008 w okolicach Przyborowa, około 2 km w linii prostej od miejsca poprzedniej obserwacji. Tym razem ptaka obserwowano z odległości kilkudziesięciu metrów i wykonano dokumentację fotograficzną dużo lepszej jakości. Kolejnej obserwacji, połączonej z wykonaniem dalszych zdjęć, dokonano w tym samym miejscu 23.04.2009. Po analizie cech widocznych na zdjęciach oraz skonfrontowaniu ich z dostępną literaturą dotyczącą hybrydyzacji obu gatunków obserwowaną czaplę oznaczono jako mieszańca czapli siwej z czaplą białą (fot. 1). Obserwacje te uzyskały akceptację Komisji Faunistycznej jako pierwszy w kraju i bardzo rzadki w Europie przypadek mieszańca obu gatunków.

Obserwowana czapla wielkością zbliżona była do obu gatunków, jednak jej sylwetka przypominała bardziej czaplę siwą, aniżeli nieco bardziej smukłą i elegancką czaplę białą.